

## Azerbaycan’da Kentli Hakları: Hukuki Temelleri ve Gelişimi

*Urban Rights in Azerbaijan: Legal Foundations and Development*

### ÖZET

Modern kent yönetimlerinin ortaya çıkması demokrasi ve insan hakları temelli bir çerçeveyi ortaya çıkarmıştır. Yönetimin yanı sıra kentte yaşayan insanların kentlilik bilincinin artması ve yönetime katılması kentli hakları olarak tanımlanan haklar grubunun oluşmasına etki etmiştir. Azerbaycan bağlamında kentli haklarının gelişiminin saptanması amaçlanan bu çalışmada literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Kentli haklarının gelişiminde etkili yeri bulunan Avrupa Kentsel Şartının kentli haklarının geliştirilmesinin yanı sıra kent yönetiminin de güçlendirilmesinde önemli bir hukuki metin olduğu, yerel yönetimlerin imzasına açılan bu anlaşmaya taraf olunması için girişimlerin yapılması Azerbaycan yerel yönetimlerinin güçlendirilmesine etki edeceği sonucuna varılmıştır.

**Anahtar Kelimeler:** İnsan hakları, kentli hakları, sözleşme, yerel yönetimler, Avrupa kentsel şartı, Azerbaycan.

### ABSTRACT

The rise of modern urban governance has established a structural framework predicated on democratic principles and human rights. Beyond administrative shifts, the intensification of civic consciousness and public participation has facilitated the emergence of a specific legal category known as urban rights. This study employs a literature review methodology to evaluate the evolution of urban rights within the Azerbaijani context. The findings indicate that the European Urban Charter serves as a pivotal legal instrument for both advancing urban rights and enhancing municipal governance. Furthermore, the study concludes that pursuing accession to this Charter would play a transformative role in strengthening the institutional capacity of local governments in Azerbaijan.

**Keywords:** Human rights, urban rights, charter, local governments, European urban charter, Azerbaijan.

### GİRİŞ

İnsan hakları çağımızın en önemli konularından biri olmakla bu konunun şemsiye niteliği taşıyan özelliğinin bulunması insanın yüzleştiği her sorunun insan hakları sorunu olarak görülmesine yol açmaktadır. Bu yaklaşım insan hakları konusunun gelişme ve ilerleme eksenli bir bakış açısının ürünü olmasından kaynaklandığını, bu nedenle her sorunun çözümünün insan haklarının gelişmesine katkı sağladığını akılda tutmak gerekir.

Kentli hakkı sorunu da temel insan hakkı ihlali olarak kabul gördüğünden bu konuda yapılacak çalışmalarda ortaya çıkan sorunların giderilmesi insan hakkı şemsiyesinin genişlemesine katkı sağlar nitelik taşımaktadır. Kentli hakkı sorunu aynı zamanda kent yönetimi sorunlarını da beraberinde getirmekle konunun çokboyutlu ele alınmasını gerektirmektedir. Kentli hakları grubunu oluşturan hakların belirlendiği Avrupa Kentli Hakları Deklarasyonu ve Avrupa Kentsel Şartı bu sorunların giderilmesi için çerçeve özelliğini taşımaktadır.

Kentli hakları ve kent yönetimiyle ilgili sorunların giderilmesine önyak olan Avrupa Kentsel Şartı başlıklı bölgesel anlaşmanın Azerbaycan bağlamında değerlendirilerek kentli haklarının gelişme düzeyini belirleyebilmek amacıyla hazırlanmış çalışma üç bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümde kentli haklarının tanımı ve gelişimiyle ilgili bilgilere yer verilecek, kentli haklarının insan hakları grubu içerisindeki yeri tartışılacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde kentli haklarını oluşturan haklar grubunu ortaya koyan Avrupa Kentsel Şartının ortaya çıkma süreci uluslararası ve bölgesel metinler bağlamında değerlendirilecektir.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise Azerbaycan bağlamında uluslararası ve bölgesel anlaşmalar tartışılarak kentli haklarının gelişimi belirlenecek, bir kent yönetimi olarak belediyeler Azerbaycan bağlamında değerlendirilecektir.

**Reshad Abilzade**<sup>1</sup>  
**Nazlı Yücel Batmaz**<sup>2</sup>

### How to Cite This Article

Abilzade, R. & Yücel Batmaz, N. (2025). “Azerbaycan’da Kentli Hakları: Hukuki Temelleri ve Gelişimi” International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:11, Issue:12; pp: 2430-2438. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.18156176>

Arrival: 12 November 2025  
Published: 27 December 2025

Social Sciences Studies Journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

<sup>1</sup> Öğr. Gör., Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Bakü, Azerbaycan. ORCID: 0000-0003-1168-3962

<sup>2</sup> Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara, Türkiye. ORCID: 0000-0003-1950-7410

Son olarak elde edilen bulgular yorumlanarak çalışmanın değerlendirilmesi yapılacaktır.

## KENTLİ HAKLARININ TANIMI VE GELİŞİMİ

Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından hukukun gerektirdiği veya birine ayırdığı kazanç (sozluk.gov.tr) olarak ifade edilen hak kavramı kentli hakları olarak gruplandırıldığında daha kesin bir anlam taşımaya başlar. Kentli hakları kentsel haklar olarak da tanımlanır. Kentsel hak kentin toplumsal, ekonomik ve politik ilişkilerinin yeniden yapılandırılması olarak ifade edilmekle (Saatci, 2021, 136) kent insanları arasındaki ilişkileri kapsar. Bu çalışmada kentli hakları kentsel haklar tanımıyla aynı anlamı ifade eden iki kavram olarak kullanılacaktır.

İnsanmerkeci bir yaklaşımı içinde barındıran kentli hakları haklar sınıflandırmasında birinci kuşak (kişisel ve siyasal haklar), ikinci kuşak (ekonomik, toplumsal ve kültürel haklar) ve üçüncü kuşak (dayanışma hakkı) haklarla ilgilidir. Birinci kuşak kişisel ve siyasal haklara konut dokunulmazlığı, düşünceyi yayma, dernek kurma, haberleşme, yerleşme ve seyahat özgürlüğü, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme, mülkiyet hakları, seçme ve seçilme hakkı, siyasal parti kurma ve parti üyesi olma hakkı, dilekçe hakkı örnek verilebilir. İkinci kuşak haklara konut, toplumsal güvenlik, eğitim, öğrenim hakları, gençliğin ve ailenin korunması hakları dâhildir. Üçüncü kuşak haklar daha çok dayanışma özelliği taşımakla çevre, kalkınma, su, barış, insanlığın ortak mirasından yararlanma ve bilgi edinme gibi hakları içinde barındırır (Keleş ve Mengü, 2021: 31-35). İnsan haklarının soyut özelliğinin kent mekânında kentli hakları ile somutlaştığını düşünerek birinci, ikinci ve üçüncü kuşak hakların da etkili bir şekilde elde edilmesine etki edebilir. Bu nedenle insan haklarının korunması ve geliştirilmesi kentli haklarının da korunması ve geliştirilmesine etki ettiğini söylemek mümkündür. Böylece kentli hakları, kent mekânında birinci, ikinci ve üçüncü kuşak hakların gerçekleşmesiyle somutluk kazanması şeklinde anlaşılabilir (Arman Karasu, 2008: 38). Kentli hakkının yeni tür haklardan olması nedeniyle onun içeriğinin hak kavramına denk düşmediği, dilekler ve taleplerden oluşan bir özelliğe sahip kavram olduğu da tartışılmaktadır. Daha çok üçüncü kuşak haklarla iç içe geçmiş kentli haklarının da ayrı bir kategori olmasından daha çok üçüncü kuşak hak olarak kabul edilmesinin gerektiğine yönelik düşünceler de mevcuttur (Mutlu ve Yücel Batmaz, 2020: 69).

Kentli hakları; kentteki eğitim ve kültür faaliyetlerinden yararlanma, suç ve şiddet düzeyinin minimize edildiği bir kentte yaşama, temiz su kaynaklarının tüketilmesi olanağı, hava kirliliğinin önlenmesi vb. birçok hakkı içinde bulundurmaktadır. 1989 yılında İnsan Hakları Derneği Çevre Komisyonu tarafından hazırlanan “Yaya Hakları Bildirisi” yayalara saygı duyulması, araçların yaya kaldırımına park edilmemesi, trafik düzeninde mutlaka yaya önceliğinin gözetilmesi vd. trafik kurallarına uyulması kentli hakları kapsamında değerlendirilmektir (Arman Karasu, 2008: 39-40). Başka sözle kent ölçeğinde insanlara tanınan haklar ve uyulması gereken kurallar kentli hakları şeklinde ifade edilebilir.

Kentli haklarının oluşum sürecinde olması ve insan haklarının geniş yelpazesinin içinde kendisine yer edinen bu haklar grubunun kesin bir tanımı bulunmamakla birlikte uluslararası düzeyde bu hakların gelişimini somut olarak gösteren bir belge bulunmamaktadır. Buna yol açan ilk belge niteliğini taşıyan bölgesel nitelikli anlaşma 1992 yılında kabul edilmiş Avrupa Kentsel Şartı’dır. Avrupa Kentsel Şartı kentli haklarını kesinleştirmemekle birlikte üç kuşak insan haklarının kent bağlamında değerlendirilmesi şeklinde açıklamaktadır (Tekeli, 2011: 186-187). Bu haklar üçüncü kuşak dayanışma haklarının geliştirilmesiyle atomistik bireyler oluşan toplum yerine iletişime dayanan toplumu açıklar niteliktedir.

Kentli haklarının gelişimi uluslararası ve bölgesel düzeyde kabul edilmiş metinlerde somut özellikleriyle belirlenmektedir. Bir sonraki bölümde bu metinlerle ilgili bilgilere yer verilecektir.

## ULUSLARARASI METİNLERDE KENTLİ HAKLARI

Kentli hakları şeklinde doğrudan uluslararası bir metin bulunmasa bile farklı uluslararası ve bölgesel metinlerde kentli haklarının içeriğini dolduran metinlere rastlanmaktadır. Bu metinlere örnek olarak aşağıdaki metinleri belirtmek mümkündür:

- ✓ Birleşmiş Milletler (BM) İnsan Hakları Evrensel Bildirisi;
- ✓ Avrupa Konseyi İnsan Hakları Sözleşmesi;
- ✓ Avrupa Sosyal Şartı;
- ✓ BM Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi;
- ✓ Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı;
- ✓ Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı;
- ✓ Avrupa Kentsel Şartı.

- ✓ BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi; İkinci Dünya Savaşı sonrasında kabul edilmesine göre insanmerkezli bir haklar belgesi şeklinde kabul edilmiştir. Metnin birinci maddesinde bütün insanların hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğdukları belirtilir (İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, 1949). Bu metin kentli haklarının tüm insanlar için geçerli olmasını kesinleştirmekle birlikte kentli haklarının da eşitlik ilkesi çerçevesinde görülmesinin altını çizdiği düşünülmektedir.
  - ✓ Avrupa Konseyi İnsan Hakları Sözleşmesi; 4 Kasım 1950'de Roma'da kabul edilen bu sözleşmede İnsan Hakları Evrensel Bildirisine istinad edilerek Sözleşmenin birinci bölümünde hak ve özgürlüklere yer verilmeyle birinci ve ikinci kuşak hakların önemine dikkat çekilmiştir (Council Of Europe, 6-14). Bu sözleşme birinci kuşak haklar olarak bilinen temel hakları (yaşam hakkı, işkence yasağı, kölelik ve zorla çalıştırma yasağı, hürriyet ve güvenlik hakkı, adil yargılanma hakkı) (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2014: 25) kapsamakla kentli haklarının sözleşmenin satır aralarında bulunduğunu söylemeye izin vermektedir.
  - ✓ Avrupa Sosyal Şartı; 18 Ekim 1961'de Torino'da kabul edilen Şart, temel sosyal ve ekonomik hakları koruyan, medeni ve politik hakları garanti eden Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni takviye eden bir Avrupa Sözleşmesi'dir. Avrupa Konseyi İnsan Hakları Sözleşmesinin devamı niteliği taşımakla ikinci kuşak haklar olarak bilinen sosyal ve ekonomik hakları (çalışma hakkı, örgütlenme hakkı, sosyal güvenlik hakkı, adil ücret hakkı) güvence altına alan anlaşma Avrupa Sosyal Şartı'dır (Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2014: 25).
  - ✓ BM Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi; Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 16 Aralık 1966 tarih ve 2200 A (XXI) sayılı Kararıyla kabul edilen sözleşme beş bölüm ve otuz bir maddeden oluşmaktadır. Sözleşmenin giriş kısmında sözleşmeye taraf devletlerin insan hak ve özgürlüklerine karşı evrensel saygıyı geliştirme yükümlülüğü üstlendikleri, başkaları ve ait olduğu topluluğa karşı ödevleri bulunan bireylerin ilgili sözleşmede yer verilen haklarının geliştirilmesi ve bunun için çaba gösterilmesi sorumluluğu üstlendikleri belirtilmiştir (insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr).
  - ✓ Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı; 15 Ekim 1985'te kabul edilen Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı Avrupa Konseyi üye devletlerinin imzasına açılan bir anlaşmadır. Yerel yönetimlerin her türlü demokratik rejimin temel unsurlarından biri olduğu ifade edilen Şart üç bölüm ve 18 maddeden oluşmaktadır. Avrupa Konseyinin 1957 yılında yerel yönetimleri temsil eden bir kurum oluşturması ve bu kurumun daha sonra Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Daimi Konferansına dönüştürülmesi Avrupa düzeyinde yerel yönetimlere verdiği önemi göstermektedir. Bu da şartın kabul edilmesinden önce gerçekleştirilen girişimlere bir örnektir. Daimi Konferans 14 Ocak 1994 tarihinden itibaren siyasi önemi nedeniyle Avrupa Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresine dönüştürülmüştür (yereldiplomasi.gov.tr). Bu şart taraf devletlerin yerel yönetimlerin siyasi, idari ve finansal bağımsızlığını teminat altına alan temel kuralların uygulamasını taahhüt ettiklerini gösterir.
- Şart üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yerel yönetim ilkeleri açıklanmıştır. Diğer maddelerde yerel yönetimlerin idari yapıları konusunda özerk olmaları, yerel yönetimlerin sınırlarının belirlenmesi ve yerel seçimle iş başına gelmenin koşulları anlatılmaktadır. İki ana maddede, yerel yönetimlerin faaliyetlerinin idari denetiminin sınırlanması (Madde 8) ve temel ekonomik özerkliklerini engellemeyecek koşullar ifade edilmiştir. Ayrıca yerel yönetimler arası işbirliği yapma ve dernek kurma hakları ve yerel yönetim özerkliğinin yargı yoluna başvurarak korunması hakkına (Madde 11) yer verilmiştir (UCLG, 2014: 9-10).
- ✓ Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı; Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı: Yeni Bir Demokrasi, Barış ve Birlik Çağı başlıklı bu anlaşma 21 Kasım 1990'da Paris'de imzalanmıştır. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'na (AGİK) katılan devletlerin mutabık kaldıkları bu anlaşma derin değişikliklerin olması ve tarihi beklentilerin bulunmasından yola çıkılarak kabul edilmiştir. İnsan hakları ve temel özgürlüklerin geliştirilmesinin devletin sorumluluğunda bulunması ve bu hak ve özgürlüklerden feragat edilemeyeceği belirtilmiştir. Bu Şart Avrupa'da demokrasi, barış ve birliği devam ettirmek ve geliştirmek için taraf devletlerin Helsinki Nihai Senedi'nin 10 ilkesine<sup>2</sup> tam sadakatle uyacaklarına da yer verilmiştir. İnsan Hakları, Demokrasi ve Hukukun Üstünlüğü, Ekonomik Özgürlük, Sorumluluk ve İşbirliği, Güvenlik, Çevre, Kültür konuları bu şartın konuları arasında bulunmaktadır (Sosyalist Birlik Partisi, 1991).

<sup>2</sup> Helsinki Nihai Senedi'nin 10 ilkesi (Sosyalist Birlik Partisi, 1991: 8): 1. Devletin egemen eşitliği ve egemenliğin özündeki haklara saygı; 2. Tehdit veya kuvvete başvurmama; 3. Sınırların dokunulmazlığı; 4. Devletin toprak bütünlüğüne saygı; 5. Uyuşmazlıkların barışçı yollarla çözümü; 6. İçişlerine karışmama; 7. Düşünce, vicdan, din ve inanç özgürlükleri de dâhil olmak üzere, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı; 8. Halkların hak eşitliği ve kendi kaderlerini tayin hakkı; 9. Devletler arasında işbirliği; 10. Uluslararası hukuk çerçevesinde üstlenilen yükümlülüklerin iyi niyetle yerine getirilmesi.

Yukarıda yer verilen sözleşmeler kronolojik olarak değerlendirildiğinde Avrupa Kentsel Şartının kabul edilmesine olanak sağlayan hukuki metinler olduğunu belirtmek mümkündür. Bu metinlerde insan hakları, işbirliği ve yönetim konularına geniş yer verildiği saptanmaktadır. Bu bulgulardan yola çıkarak Avrupa Kentsel Şartı'yla ilgili bilgilere yer verilecektir.

- ✓ Avrupa Kentsel Şartı; Bu belge Avrupa Konseyi tarafından 17-19 Mart 1992 tarihinde gerçekleştirilen Avrupa Yerel Yönetimler Konferansı'nda kabul edilmiştir. Bu Şart 20 maddelik bir deklarasyon (Avrupa Kentli Hakları Deklarasyonu) ve 13 maddelik Şart ilkelerinden oluşmaktadır (Tuğaç, 2020: 232). Şart hükümetlerin değil yerel yönetimlerin imzasına açılmasıyla diğer belgelerden farklılık göstermektedir.

Avrupa Kentsel Şartı, sürdürülebilir kentsel politikalar kapsamında temel bir çerçeve çizmekle yerel yönetimlerin kentsel gelişime yönelik sorumluluklarını tanımlamak, kentsel gelişim ve yaşam kalitesine yönelik olarak evrensel ilkeler oluşturmak şartın temel felsefesini açıklamaktadır. Buna göre Şartta, “ulaşım ve dolaşım”, “kentlerde çevre ve doğa”, “kentlerin fiziki yapıları”, “tarihi kentsel yapı mirası”, “konut”, “kent güvenliğinin sağlanması ve suçların önlenmesi”, “kentlerdeki özürsüz ve sosyo-ekonomik bakımdan engelliler”, “kentsel alanlarda spor ve boş zamanları değerlendirme”, “yerleşimlerde kültür”, “yerleşimlerde kültürlerarası kaynaşma”, “kentlerde sağlık”, “halk katılımı, kent yönetimi ve kent planlaması” ve “kentlerde ekonomik kalkınma” başlıklarına ilişkin ilkeler ve bu ilkelere göre kentsel politika önerileri geliştirilmiştir. Belirtilen bu başlıkları daha geniş bir şekilde ifade etmek gerekirse Avrupa Kentli Hakları Deklarasyonu'nun temelini oluşturan haklar listesini aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür (İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü, 1996):

1. **Güvenlik** – kentlerde suç, şiddet ve yasadışı olayların minimize edilerek güvenli bir kent ortamının oluşturulması,
2. **Kirlenmemiş, sağlıklı bir çevre** – hava, su, toprak ve gürültü kirliliğinin önlenmesiyle doğası ve doğal kaynakları korunan bir çevre,
3. **İstihdam** – yeterli istihdam olanaklarının oluşturulmasıyla refahın ve kişisel ekonomik özgürlüklerin temin edilmesi,
4. **Konut** – mahremiyetin, dokunulmazlığın sağlanmasıyla sağlıklı, satın alınabilir ve yeterli konut ihtiyacının karşılanması,
5. **Dolaşım** – tüm yol kullanıcıları için uyumlu ve dolaşım özgürlüğünü kısıtlamayan düzenin sağlanması,
6. **Sağlık** – bedensel ve ruhsal sağlığın korunması için uygun çevre ve koşulların temin edilmesi,
7. **Spor ve dinlence** – yaş, yetenek ve gelir durumu gözetilmeksizin her bireyin spor ve boş vaktini verimli geçirebileceği olanakların sunulması,
8. **Kültür** – Çeşitli kültürel, yaratıcı aktivitelerin yapılması ve katılımın sağlanması,
9. **Kültürler arası kaynaşma** – farklı kültürel ve etnik toplulukların barış içinde yaşamlarını sürdürebilmelerinin sağlanması,
10. **Kaliteli bir mimari ve fiziksel çevre** – tarihi özelliklerin korunması ve duyarlı restorasyon çalışmalarıyla modern mimarinin uygulanması sonucu uyumlu ve güzel fiziksel mekanların oluşturulması,
11. **İşlevlerin uyumu** – yaşama, çalışma, seyahat işlevlerinin ve sosyal aktivitelerin birbirine uyumlu olmasının sağlanması,
12. **Katılım** – hantal bürokratik modelin özelliklerinden arındırılmış yardımlaşma ve bilgilendirme ilkelerinin ön planda tutulduğu bir modelin benimsenmesi,
13. **Ekonomik kalkınma** – tüm yerel yönetimlerin doğrudan veya dolaylı olarak ekonomik kalkınmaya destek sağlamasında sorumluluk taşıması,
14. **Sürdürülebilir kalkınma** – yerel yönetimler açısından ekonomik kalkınma ile çevrenin korunması arasındaki uzlaşmanın dikkate alınması,
15. **Mal ve hizmetler** – mal ve hizmetlerin sunumunun yerel yönetimler, özel sektör veya her ikisinin ortaklığıyla sağlanması,
16. **Doğal zenginlikler ve kaynaklar** – yerel doğal kaynak ve değerlerin yerel yönetimler tarafından çevreyi ve belde sakinlerinin yararı gözetilerek korunması ve yönetimi,

17. **Kişisel bütünlük** – bireyin sağlıklı ortamda gelişmesi için gereken kentsel koşulların temin edilmesi,
18. **Belediyeler arası işbirliği** – Kişilerin belde, beldeler arası ve uluslararası ilişkilere katılımının sağlanması ve özendirilmesi,
19. **Finansal yapı ve mekanizmalar** – deklarasyonda tanımlanan hakların sağlanması için yerel yönetimlerin gerekli finansal kaynakları bulmaları için yetkili kılınması,
20. **Eşitlik** – yerel yönetimlerin hakların sağlanmasında bireylerin cinsiyet, yaş, köken, inanç özelliklerine, fiziksel veya zihinsel özürlerine bakılmaksızın, sosyal, ekonomik ve politik ayrım gözetmeksizin eşitliği göz önünde bulundurmakla yükümlü olması.

İşbirliği ve dayanışma temelli belirlenmiş haklar listesi niteliksel özellikleri ön planda tutmakla yerinden yönetim yaklaşımına güçlü vurgu yaparak yerel yönetimler üzerinde büyük sorumluluk oluşturmaktadır. Bu şartın yerel yönetimleri aktif rol oynayan, başat aktör haline dönüştürdüğünü söylemek mümkündür. Ayrıca deklarasyonda ifade edilen geleceğin ideal kentinin özelliklerinden biri kentli haklarının korunduğu kent olarak ifade edilmiştir (Tuğaç, 2020: 235).

2008 yılında Avrupa Kentsel Şartı II olarak kabul gören “Yeni bir Kentlilik için Manifesto” kabul edilmiştir. Avrupa Konseyi’nin Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi kentsel gelişmeye ilişkin uluslararası referans belgelerinin çeşitliliğini dikkate alarak, Avrupa Kentsel Şartı’nın bazı ilkelerini yeniden tanımlamıştır. Bir eşik olma niteliğine sahip olan Avrupa Kentsel Şartı I, yeni bir yüzyılın doğduğu aşamada ortaya çıkan yeni bir kentlilik şeklini yansıtabilmek için ikinci belge olarak Manifesto kabul edilmiştir (mimarlarodasi.org.tr). Manifestoda kentlerin ve kasabaların güncel sorunları ile mücadele etmeyi olanaklı kılacak bir dizi ortak ilke ve kavram oluşturulmuş, kent yaşamına yeni bir yaklaşımın sunulması amaçlanmıştır. Şart kapsamında kent ve kasabaların sürdürülebilir kentsel mekânlara dönüştürülebilmesi için çeşitli kentsel politika önerileri geliştirilmiş, kentsel büyümenin denetimi ve kentsel yaşam kalitesinin artırılmasına yönelik kentsel ulaşım politikaları ortaya konulmuştur. Ayrıca şartta bilgi temelli toplum anlayışı çerçevesinde kentsel kalkınma için bir hedef olarak dijital kentler kurulması isteği belirtilmiştir.

1992 tarihli Avrupa Kentsel Şart I ve 2008 tarihli Avrupa Kentsel Şartı II kentli hakları açısından önemli kazanımların ülkelerin iç hukukuna yansımaya katkı sağlamıştır.

## **AZERBAIJAN’DA YEREL YÖNETİMLER VE AZERBAIJAN HUKUK SİSTEMİNDE KENTLİ HAKLARI**

### **Bir Kent Yönetimi Olarak Azerbaycan’da Belediyeler**

12 Kasım 1995’te kabul edilen ve 27 Kasım 1995’te yürürlüğe giren Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasının Yerel Yönetimler başlıklı dördüncü bölümünün Belediyeler başlıklı dokuzuncu faslının 142-146. Maddeleri belediyeleri açıklamaktadır. Anayasanın 142. Maddesinde yerel yönetimleri belediyelerin gerçekleştirdiği ve onların statüsünün esaslarıyla ilgili meselelerin Anayasa ile belirlendiği ifade edilmiştir. Böylelikle yerel yönetimlerin hukuki altyapısı anayasal bir çerçeveye oturtulmuş ve tek basamaklı bir yerel yönetim sistemi benimsenmiştir. Anayasanın geçiş hükümlerinde yerel yönetimlerle ilgili kanunun kabul edilmesi ve iki yıl içinde yerel seçimlerin gerçekleştirilmesiyle ilgili hükme yer verilse de ilk yerel seçimler 12 Aralık 1999 yılında yani belirlenmiş tarihten dört yıl sonra gerçekleştirilmiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, 2016).

Anayasanın kabul edilmesinden sonra kısa bir süre zarfında belediyelerin kanunda belirtilmiş normatiflerin yerine getirilmesiyle ilgili olarak Milli Mecliste özel komisyonlar oluşturulmuş, “Belediyelerin Statüsü” ve “Belediye Seçimleri Kuralları” hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunları kabul edilmiştir. Ayrıca “Belediye Hizmeti”, “Yerel Kamuoyu Sorgusu”, “Belediye Topraklarının Yönetilmesi”yle ilgili kanunlar kabul edilmiştir. Tüm bunlara ek olarak Azerbaycan Cumhuriyeti Toprak, Su, Vergi, Mülk ve İş Kanunlarına (Mecelle) da belediyelerle ilgili maddeler eklenmiştir (Ekonomi ve Sosyal Kalkınma Merkezi [İSİM], 2017: 7). Belediyelerle ilgili hukuki altyapının güncellenmesi ve yenilenmesi sonraki yıllarda da devam etmiş, hukuki açıkların olduğu kanunlar yeniden kabul edilmiş veya değiştirilmiştir.

Azerbaycan bağımsızlık kazandıktan sekiz yıl sonra ülkede belediyelerin kurulmasına başlanılmış, kurulan 2.669 belediyeye ilk yerel seçimler gerçekleştirilmiştir. Daha sonra belediyelerin sayısında artış görülmüş ve 2009’da bu sayı 2.757’ye ulaşmıştır. Ancak belediyelerin sayısının çok ve küçük olması, belediye harcamalarının artması, nitelikli insan kaynaklarının az olması belediyelerin büyütülmesi ve sayısının azaltılması yoluna gidilmiştir. Milli Meclis’ce 2009’da kabul edilmiş kanunlardan sonra belediyelerin sayısında önemli bir düşüş kendini göstermiştir. Böylelikle 2.757 belediye birleştirilerek sayı 1.718’e düşürülmüştür (Yusifov ve ark, 2016: 170). Fakat bu sayıyla yetinilmemiş, belediyelerin birleştirilmesine devam edilmiştir. Bir sonraki defa ise 2014 yılında Belediyelerin

İşbirliği, Birleşmesi, Ayrılması ve Lağvedilmesi hakkında Kanun yürürlüğe girmiş, bu kanunun uygulanması sonucu belediyelerin sayısında yeniden bir azalmaya gidilmiş ve sayı 1.607'ye indirilmiştir (Mirzayev, 2015: 11). Fakat 2014'ten sonra belediye sayısında azalma durağanlık göstermemiş ve son sayımlara göre Azerbaycan'da belediye sayısı 2016 yılı verilerine göre 1.606 belediyenin bulunduğu açıklanmıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti Hesap Odası, 2017: 57). Belediye sayısında azalmanın gelecekte de devam edilmesi istisna edilmemektedir. Fakat belediye sayısında azalma olsa da harcamaların düşürülmesi verimlilikte herhangi bir artışın görülmesini etkilememektedir. Azerbaycan'da yerleşme sürecinde en önemli sorun yerel yönetimlerin yasalarla kendilerine verilen yetkileri uygulayabilmek için toplanabilir gelir kaynakları sorunudur. Yerel nüfusta, tüm bu olumsuzluklarla beraber katılım sorunu da ortaya çıkınca yerel yönetimler iş yapamaz duruma düşmüşlerdir (Turan, 2007: 590). Anayasanın 144. Maddesinde belediyelerin yetkilerine yer verilmiş ve 144. Maddenin ikinci bendinde belediyelere ek yetkilerin de verilebileceği, bu yetkiler verildiğinde zaruri mali kaynağın da verilmesi gerektiği ifade edilmiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, 2016). Fakat merkezi yönetim tarafından yerel yönetimlere yetki aktarımı merkezin yükünün azalması olarak değil, merkezin gücünün azalması olarak kabul gördüğünü, bu da yerel yönetimlerin gelişmesine negatif etkilerden biri olduğunu söylemeye izin vermektedir. Ayrıca yerel yönetimlerin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi tehdit algısı olarak farklı tartışmalara yol açmaktadır. Fakat bunun anayasal dayanağı bulunmamakla birlikte yapılan tartışmalarda bu boyut gözardı edilmektedir. Çünkü Anayasanın 146. Maddesinde belediyelerin kendi yetkilerini yerine getirmekte bağımsız olduğu, bu yetkileri bağımsız yerine getirmesinin Azerbaycan devletinin egemenliğine zarar veremeyeceğiyle ilgili hükme yer verilmiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, 2016). Tehdit algıları ve mali yetersizlikten daha çok yerel yönetimler için toplum dinamiklerini ve yönetim tecrübesini dikkate alan bir yaklaşımın benimsenmemesi Azerbaycan yerel yönetimlerinin başlıca sorununu teşkil ettiği düşünülmektedir.

### Azerbaycan Hukuk Sisteminde Kentli Hakları

18 Ekim 1991'de yeniden bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1995'te kabul edilen Anayasasının 7. Maddesinde demokratik, hukuki, dünyevi, üniter cumhuriyet olduğu belirtilmiştir. Demokratik değerler kapsamında yönetim biçimini oluşturan Azerbaycan Cumhuriyeti uluslararası anlaşmalara taraf olmakla kabul edilmiş Anayasada Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisinin maddelerine geniş yer verilmiştir. Bunun yanı sıra kentli haklarının incelendiği bu çalışmada kentli haklarının ortaya çıkmasına ön ayak olan Avrupa Kentsel Şartının kabul edilmesine kadar hazırlanmış birçok anlaşmaya Azerbaycan Cumhuriyeti de taraf olmuştur. Çalışma kapsamında incelenen sözleşme ve şartlara taraf olması açısından Azerbaycan değerlendirildiğinde aşağıdaki şekilde bir tablo karşımıza çıkar:

**Tablo 1:** Azerbaycan'ın taraf olduğu uluslararası ve bölgesel anlaşmalar

| Uluslararası ve bölgesel anlaşmalar                                                                                                           | Kabul edildiği tarih ve yer | Azerbaycan'ın taraf olduğu anlaşmalar | Yürürlüğe girdiği tarih     |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------|---------------------------------------|-----------------------------|
| Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi<br>( <i>Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsi</i> )                                      | 10 Aralık 1948              | <input type="checkbox"/>              |                             |
| Avrupa Konseyi İnsan Hakları Sözleşmesi<br>( <i>Avropa İnsan Hüquqları Konvensiyası</i> )                                                     | 4 Kasım 1950, Roma          | <input type="checkbox"/>              | 15 Nisan 2002 <sup>3</sup>  |
| Avrupa Sosyal Şartı<br>( <i>Avropa Sosial Xartiyası</i> )                                                                                     | 18 Ekim 1961, Torino        | <input type="checkbox"/>              | 6 Ocak 2004 <sup>4</sup>    |
| BM Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi<br>( <i>İqtisadi, sosial və mədəni hüquqlar haqqında Beynəlxalq paktı</i> ) | 19 Aralık 1966, Nyu-York    | <input type="checkbox"/>              | 21 Temmuz 1992 <sup>5</sup> |
| Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı<br>( <i>Yerli özünüidarə haqqında Avropa Xartiyası</i> )                                               | 15 Ekim, 1985, Strasburg    | <input type="checkbox"/>              | 25 Aralık 2001 <sup>6</sup> |
| Yeni Bir Avrupa için Paris Şartı<br>( <i>Paris Xartiyası</i> )                                                                                | 21 Kasım 1990               | <input type="checkbox"/>              | 20 Aralık 1993              |

**Kaynak:** Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1'den görüldüğü üzere Avrupa Kentsel Şartının temellerinin atılmasına ön ayak olan tüm uluslararası ve bölgesel anlaşmalara Azerbaycan Cumhuriyeti taraftır. Hukuki altyapının eksik olmadığı ortaya çıkmakla birlikte kentli haklarının Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ve Belediyelerin statüsü hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti

<sup>3</sup> Council of Europe, 2022: 22

<sup>4</sup> 6 Ocak 2004 tarihinde 575 No-lu Avrupa Sosyal Şartının onaylanması baresinde Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu yürürlüğe girmiştir. <https://e-qanun.az/framework/5409> (erişim tarihi: 25.12.2022)

<sup>5</sup> 21 Temmuz 1992 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisinin 226 No-lu kararıyla Sözleşmeye taraf olmuştur. <https://e-qanun.az/framework/7507> (erişim tarihi: 25.12.2022)

<sup>6</sup> 25 Aralık 2001 tarihinde 238 No-lu Yerel yönetimler hakkında Avrupa Şartının onaylanması baresinde Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu yürürlüğe girmiştir. <https://e-qanun.az/framework/1026> (erişim tarihi: 25.12.2022)

Kanunu'ndaki yerini tespit edebilmek ve Avrupa Kentsel Şartında belirlenmiş kentli haklarının ilgili hukuki metinlerde kendine yer edinen maddeleri görebilmek için aşağıdaki tabloya bakılabilir:

**Tablo 2:** Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası ve 698 sayılı Belediyelerin Statüsü hakkında Kanun'da kentli haklarının yer aldığı maddeler

| Kentli Hakları                        | 1995 Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası              | 698 sayılı Belediyelerin Statüsü hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti Kanunu |
|---------------------------------------|----------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------|
| Güvenlik                              | 31. Madde<br>1995 Anayasasının başlangıç hükümleri | Yok                                                                     |
| Kirletilmemiş, sağlıklı bir Çevre     | 39. Madde                                          | 6. Madde                                                                |
| İstihdam                              | 35. Madde                                          | 4. Madde                                                                |
| Konut                                 | 43. Madde                                          | 4. Madde                                                                |
| Dolaşım                               | 28. Madde                                          | 4. Madde<br>5. Madde                                                    |
| Sağlık                                | 39. Madde<br>41. Madde                             | 4. Madde                                                                |
| Spor ve dinlence                      | Yok                                                | 4. Madde                                                                |
| Kültür                                | 40. Madde                                          | 4. Madde                                                                |
| Kültürler arası kaynaşma              | 1995 Anayasasının başlangıç hükümleri              | Yok                                                                     |
| Kaliteli bir mimari ve fiziksel Çevre | 16. Madde                                          | Yok                                                                     |
| İşlevlerin uyumu                      | - <sup>7</sup>                                     | -                                                                       |
| Katılım                               | 56. Madde                                          | 3. Madde                                                                |
| Ekonomik kalkınma                     | 15. Madde                                          | 5. Madde                                                                |
| Sürdürülebilir kalkınma               | Yok                                                | Yok                                                                     |
| Mal ve hizmetler                      | -                                                  | -                                                                       |
| Doğal zenginlikler ve Kaynaklar       | 39. Madde                                          | Yok                                                                     |
| Kişisel bütünlük                      | -                                                  | -                                                                       |
| Belediyeler arası işbirliği           | Yok                                                | -                                                                       |
| Finansal yapı ve Mekanizmalar         | 144. Madde                                         | 40. Madde                                                               |
| Eşitlik                               | 25. Madde                                          | 1. Madde<br>2. Madde<br>52-1. Madde                                     |

**Kaynak:** Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Anayasa ve belediyelerin statüsü hakkında kanunda kentli haklarının yerine bakıldığında ortaya çıkan bulgular içerisinde Avrupa Kentli Hakları Deklarasyonunda yer verilen 20 maddenin büyük bir kısmının Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasasında da kendine yer edindiği görülmektedir. İlgili şartta belirtilen ve Anayasada bulunmayan maddelerin sayısı üçtür.

Kentli haklarından Kirletilmemiş sağlıklı bir çevre, İstihdam, Konut, Dolaşım, Sağlık, Kültür, Katılım, Ekonomik kalkınma, Finansal yapı ve mekanizmalar ve Eşitlik maddeleriyle ilgili hükümler hem Anayasa hem de ilgili kanunda bulunmaktadır. Ayrıca Belediyelerin Statüsü hakkında Kanunda kentli haklarının belirlenen sayısının az olduğu, kentli haklarının genişlendirilmesi için ilgili kanunda gereken düzenlemelerin yapılmasını da gündeme taşımaktadır.

## DEĞERLENDİRME

20. Yüzyılda yaşanan dünya savaşları sonrasında insan haklarının korunması ve genişletilmesi yönünde girişimlerin hedeflenmesi ve gerçekleştirilmesi süreci farklı uluslar arası ve bölgesel sözleşmelerin kabul edilmesine önyak olmuştur. En önemli ve insan haklarını temel alan uluslararası sözleşme BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi olmakla bu çalışmada da adı geçen uluslararası ve bölgesel şartların kabul edilmesini etkilemiştir. İnsan hakları temelli bir yaklaşımın benimsenmesi ve sözleşmelerce güvence altına alınması yönetimin demokratikleşmesini de beraberinde getirmiş, yönetimin merkezden yerele doğru bir yön almasında etkili olmuştur. Bu durum yerel yönetimler açısından da bölgesel anlaşmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır ve Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı buna bir örnek teşkil etmiştir.

Avrupa Kentsel Şartı'nın kabul edilme girişimleri olarak değerlendirdiğimiz 6 uluslararası ve bölgesel anlaşmalar özünde insan hakları ve yerinden yönetimi ön planda tutan belgeler olmuştur. Bu anlaşmaların bir diğer ortak özelliği olarak taraf devletler ve hükümetlerce kabul edilmiş olmasıdır. Avrupa Kentsel Şartı ise yerel yönetimlerin imzasına açılmasıyla güçlü yerel yönetimlerin oluşturulmasının da bir standartını ortaya çıkardığını belirtmek mümkündür.

<sup>7</sup> Anayasa ve ilgili kanunun farklı maddelerinde kentli haklarını ifade eden hükümlere farklı maddelerde yerverildiğini göstermektedir.

Azerbaycan bağlamında konuya bakıldığında 18 Ekim 1991’de yeniden bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Avrupa Kentsel Şartı’nın oluşmasına zemin hazırlayan altı uluslararası ve bölgesel anlaşmaya taraf olduğu<sup>8</sup> sonucuna varılmıştır. Fakat bu hukuki metinlerin insan haklarının yanı sıra yerel yönetimlere de yaptığı vurgu Azerbaycan bağlamında etkili bir yönde kendisini gösteremediği ortaya çıkmıştır. Zayıf ve toplum dinamiklerine uygun bir yerel yönetim modelinin benimsenmemesi kentli haklarının geliştirilmesinin önüne duvar örmekle önemli sorun haline dönüşmektedir. Böylelikle, Azerbaycan’da yerel yönetimlerin güçlendirilmesi Avrupa Kentsel Şartı’na olan ilginin ve ona taraf olmanın da önünü açacağı düşüncesindeyiz. Çünkü Avrupa Kentsel Şartı II yerinden yönetim ilkesine güçlü vurgusunun yanı sıra bu ilke doğrultusunda öne sürülen yaklaşımda merkezi hükümetle yerel ölçek arasında, yarı yolda takılıp kalınacak bir yaklaşım değil yerel alanlarda farklı düzeylerdeki yerel yönetimler arasındaki sorumluluk dağılımına da yol göstermesine ışık olacak bir yaklaşım sözkonusudur. Bununla birlikte Avrupa Kentsel Şartı’nın Avrupa, merkezi hükümetler, bölgesel yönetimler ve yerel yönetimler arasındaki genel erk bölüşümünde ülkeleri etkileyen önemli değişikliklerin bilincinde olarak, devlet denetiminin zayıflaması ve bunun sonucunda kentlerin ve kasabaların daha güçlenmesinin, yerel alanlar arasında çok ihtiyaç duyulan dayanışmanın aleyhine işlememesi gerektiğine de vurgu yapılarak yerel yönetimlerin devlet mekanizmasının tehdit altına düşme riskini de gözardı etmediğini görmüş oluyoruz. Çünkü Avrupa Kentsel Şartı II devleti dengeli bir mekânsal planlamanın gerçekleştirilmesinde dayanışmanın güvencesi olarak görmektedir. Bu yaklaşım yerel yönetimlerin Azerbaycan bağlamında tehdit algısı olarak görülmesinin güçlü bir dayanağının olmadığını göstermektedir.

Avrupa Kentsel Şartı’nda belirlenmiş kentli haklarının önemli bir bölümünün Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası’nda bulunmasına rağmen ilgili belediye kanununda daha az sayıda ve genel bir çerçeve olarak yer aldığını belirtmek mümkündür.

## KAYNAKÇA

Avrupa Konseyi Yerel ve Bölgesel Yönetimler Kongresi. (2014). Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı. Avrupa Konseyi.

Azerbaycan Cumhuriyeti Anayasası, 2016.

Azerbaycan Cumhuriyeti Hesap Odası (2017). Azerbaycan Cumhuriyetinin 2016 Devlet Bütçesinin İcrası Hakkında Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kanun Programı ve Devlet Bütçesinin İcrası İle İlgili Yıllık Rapora Azerbaycan Cumhuriyeti Hesap Odası’nın Görüşü. Bakü: Azerbaycan Cumhuriyeti Hesap Odası.

Council of Europe. (2022). The European Convention on Human Rights - A living instrument. p. 22.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2014). Avrupa Sosyal Şartı. (Ed: Fazıl Aydın). Ankara.

Hüseyn, Ramil, Ünal, Ö.Faruk ve Akman, Elvettin. (2013). Azerbaycan’da Yerel Yönetimlerin Gelişimi: Merkezi Yönetim - Yerel Yönetim İlişkileri ve Bakü Kentinin Statüsü Hakkında Bir Değerlendirme. Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, 5 (1), 163-172.

İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü. (1996). Avrupa Kentsel Şartı, Çev. Zerrin Yener ve Kumru Arapkirlioglu, Ankara, İçişleri Bakanlığı Mahalli İdareler Genel Müdürlüğü Yayını.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi. (1949). T.C. Resmi Gazete, 9119, 06 Nisan 1949.

İSİM (Ekonomi ve Sosyal Kalkınma Merkezi). (2017). Yeni Sosyal-Ekonomik Çağrılar Arka Planında Yerel Yönetim Birimlerinin (Belediyeler) Faaliyetinde Kamuoyunun Güçlendirilmesi. Bakü: İSİM.

Mirzayev, V. (2015). Azerbaycan’da Belediyelerarası İşbirliği. Bakü.

Saatci, Serhat. (2021). Kent Hakkı. İç: Farklı Boyutlarıyla Kent ve Kentleşme. Ed: Ehram Akyüz. İstanbul: Paradigma Yayınları, s. 130-151.

Sosyalist Birlik Partisi. (1991). Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı. İstanbul: SPB İstanbul İl Yayınları.

Tekeli, İ. (2011). Kentli Hakları. İç: Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. s.186-191.

Tuğaç, Ç. (2020). Avrupa Kentsel Şartı’ndan Avrupa Yeşil Sözleşmesi’ne: Avrupa’da Kentsel Politikaların Gelişim Süreci ve Geleceği. Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, 19 (1), s. 225-267.

<sup>8</sup> Azerbaycan Cumhuriyeti tarafından bazı anlaşmalardaki ilgili maddelere çekince koyulmuştur. Çalışma konusunu doğrudan ilgilendirmedeği için burada ilgili maddelere yer verilmemiştir.

Turan, E. (2007). Geçiş Ekonomilerinde Yerelleşme Reformları: Azerbaycan Örneği. Journal of Azerbaijani Studies, 12 (1-2), 579-592.

Yusifov, S, İsmailov, V ve Hüseyin, A. (2016). Yerel Yönetim Hukuki ve Finans Temelleri. Bakü: Leman Yayınları.

#### İnternet kaynakları:

<https://e-qanun.az/framework/5409> (erişim tarihi: 25.12.2022)

<https://e-qanun.az/framework/7507> (erişim tarihi: 25.12.2022)

<https://e-qanun.az/framework/1026> (erişim tarihi: 25.12.2022)

<https://sozluk.gov.tr/> (erişim tarihi: 26.12.2022)

<http://mimarlarodasi.org.tr/UIKDocs%5Ckentselsart2.pdf> (erişim tarihi: 30.12.2022)

<https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/tr/content/120-ekonomik-sosyal-ve-kulturel-haklara-iliskin-uluslararası-sozlesme/> (erişim tarihi: 01.01.2023)